

Ясногурська Л. М.,
старший викладач кафедри іноземних мов
Рівненського державного гуманітарного університету

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНИХ ОЗНАК КОНЦЕПТУ ЗРАДА/*BETRAYAL/TREASON/TREACHERY/ PERFIDY/ADULTERY* В УКРАЇНСЬКІЙ І АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Стаття розглядає питання вивчення поняття «концепт» у сучасній лінгвістиці, проводить етимологічний аналіз семантичних ознак концепту ЗРАДА в українській і англійській мовах. Акцент робиться на складнощах реконструкції концептів і об'єктивній проблематичності їх вивчення. Відзначається екстралінгвістичність феномена поняття «концепт» і концепту ЗРАДА зокрема, що привертає увагу науковців у рамках категорії моралі. На прикладі концепту ЗРАДА розглядаються можливості щодо перспектив аналізу співвідношення концепту з такими об'єктами лінгвістичного аналізу, як слово, образ, вербальний символ, синонімізація його вираження, парадигматичні зв'язки тощо. Підкреслюється, що сьогодні можна стверджувати, що концепт ЗРАДА належить до ключових концептів української культури.

Ключові слова: концепт, лінгвістика, зрада, мовний світогляд, дослідження.

Постановка проблеми. Концепт є об'єктом вивчення психологічної, когнітивної, філософської, лінгвістичної та літературознавчої парадигм. Будучи водночас основною одиницею й концептології, і лінгвокультурології, концепт вирізняється неоднозначністю та суперечливістю витлумачення. Дослідники зауважують, що лінгвокультурний і когнітивний «напрями об'єднує інтерес до вивчення *концептів* – структурованих одиниць ментальної сфери людини, в яких зберігаються знання, здобуті досвідним шляхом у процесі інтеріоризації навколишньої дійсності» [3, с. 7]. Однак у будь-якому разі концепт розуміють як комплексне багатомірне соціопсихологічне та культурно значуще утворення, що співвідноситься як із колективною, так і з індивідуальною свідомістю й пов'язане зі сферою науки й мистецтва, сферою побуту та соціальним середовищем, у якому перебуває мовленнєвий суб'єкт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі наявні праці, присвячені моделюванню концепту ЗРАДА та зіставленню уявлень про зраду, зокрема виконані на українському фольклорному матеріалі [4]; на матеріалі російських і англійських народних балад [2]; на матеріалі англійської мови [5]. Також у рамках цього напрямку лінгвістики своїми працями відзначилися такі визначні лінгвісти, як Ю. Апресян, Н. Арутюнова, А. Вежбицька, С. Воркачов, Т. ван Дейк, В. Дем'янков, Р. Джакендофф, В. Карасик, О. Кубрякова, Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Д. Лихачов, Ю. Степанов, В. Телія та ін.

Мета статті полягає в спробі представити шляхи дослідницької діяльності в сучасній лінгвістиці, що стосуються поняття «концепт» і концепту ЗРАДА зокрема як екстралінгвістичного феномена, що привертає увагу науковців у рамках категорії моралі. Центральними поняттями цієї категорії є добро та зло, які формують стрижень моральної свідомості й навколо яких

складаються інші поняття моралі – справедливість, обов'язок, совість, свобода, честь, вірність і т. д. Зміст згаданих понять розкриває й саму мораль, що й визначає актуальність дослідження, оскільки аналіз центральних понять згаданої категорії дасть можливість зрозуміти спосіб мислення та сприйняття навколишньої реальності певним мовним колективом.

Виклад основного матеріалу. Проведення етимологічного аналізу ключових лексем – вербалізаторів концепту ЗРАДА уможливорює визначення семантичних ознак, покладених в основу найменування зради в англійській і українській мовах, і способів концептуалізації вказаної категорії в мовній свідомості двох етносів. На думку таких видатних учених, як А. Вежбицька, Д. Лихачов, Ю. Степанов, які проводять дослідження в парадигмі лінгвістичного концептуалізму, етимологічні відомості необхідно залучати під час дослідження будь-яких культурних концептів, оскільки етимологія слова відображає їх дописемну історію, вивчення якої дозволяє встановити ознаку первинного найменування в мові й культурі. В етимоні міститься «культурна пам'ять», яка зберігає суттєві характеристики, пов'язані з початковим призначенням слова, що виражають особливості світобачення певного мовного колективу та належать до його системи цінностей. Зміна значень слова відображає еволюцію людської свідомості й світогляду, деякі первинні смисли зберігаються, часто в зміненому вигляді, і в сучасних концептах. Етимологічне значення слів пояснює ономаціологічні засади найменування, зберігає семантичну цінність не тільки історично, але й із погляду синхронії, системно-структурної організації мови в сучасний період її розвитку [1, с. 417].

Лексема *зрада* вважається запозиченням із польської мови. Натомість польські слова *zrada, zradzić*, так само, як і чехословацьке *zrada* – це кальки середньовісньонімецького слова *ver-raten* – «зрадити», первісним значенням якого було «поганою радою зіпсувати, завдати шкоди» [6, с. 279]. Саме слово *rada* було запозичене через посередництво давньопольської або давньочеської мови із середньовісньонімецької – *rāt* «рада» (у нововерхньонімецькій *Rat* – «рада, указівка, порада»), яке є спорідненим із давньоанглійським *rād* – «порада, допомога, вигода, користь», *rādan* – «радити», давньоісландським *rād* – «рада, міркування, засіб», голландським *raad* – «рада, радник, план», готським *garēdan* – «заздалегідь потурбуватися» [6, с. 12]. В етимологічно-семантичному словнику української мови зазначається, що лексема *rada* – північногерманського походження (*rād* (рада)), вона проникла в мову західних слов'ян (чехи, словаки, поляки), а звідти, пізніше, – і в Україну та Білорусь. У мовах усіх інших слов'янських народів (болгари, серби, росіяни й ін.) збереглося старе слово *zъvѣtъ* у їхніх власних вимовах (наприклад, російське слово *совет*), слова

рада в них немає. Слово *зрадити* в старослов'янській мові відповідали такі слова: *измѣняти, измѣнявати*, а також *прѣдати, прѣдаяти, прѣдавати* (звідси наше «продавати»). Автори словника вважають, що оскільки поляки вставили в слово *зрада* літеру *d*, то воно прийшло в українську мову з чеської (пор. чеське *zrada*). У словнику також наводяться лексико-семантичні паралелі із лексикографічних джерел різних часів: *навѣт – зрада* (1596 р.); *лесть – зрада, лестивий – зрадливий, лецу – зраджую* (1596 р.); *зрадливий – віроломний* (1827 р.) [6, с. 125]. Таким чином, бачимо, що первинне значення лексеми *зрада, зраджувати* було пов'язане з мовленнєвою діяльністю, що завдавала шкоди людині, хоча сама лексема *рада (порада)* маркується позитивно.

Ключові лексеми на позначення зради в англійській мові – *betray, treachery, treason* – французького походження, слова *perfidy (perfidious), adulterate* запозичені безпосередньо з латинської мови.

Лексема *betray* (у 1280 р. – *bitrayen* зі значенням “mislead, deceive, betray”) складається з англійського префікса *be-* та середньоанглійського слова *traien*, утвореного від старофранцузького *trair* (у французькій – *trahir*). Лексема *traien* походить від латинського *tradere*, що мала значення “to hand over, to hand on, to deliver” – «передавати». Натомість *tradere* утворене від латинського *trā-* (*trans, across*) і *-dere* («класти», «розміщувати»), звідси – «класти в чийсь руки», «давати» [7]. Згодом розвинулися інші значення лексеми *tradere* – “to deliver up what ought to be kept” – «видавати, здавати те, що потрібно зберігати», наприклад, *здавати фортецю*, “to deliver up in breach of trust” – «видавати (стосовно довіреної особи, що не виконала своїх зобов'язань)», “to betray” – «зраджувати» [7]. Таким чином, первісне значення лексеми *betray* пов'язується з актом передачі чогось в інші руки.

Є також думки, що незвичне поєднання частки *be-* та дієслова, запозиченого із французької мови, могло бути спричинене випадковою схожістю з нідерландським *bedriegen*, германським *betrflygen*, що мали значення “to deceive, to cheat” і були утворені від іншого кореня [7]; або зі словом *bewray* зі значенням “to disclose, to reveal” – «викривати» [7].

Лексема *treachery* запозичена в середньоанглійську мову із французької: давньофранцузьке *trecherie* (у середньофранцузькій – *tricherie*) мало значення “deceit” («обман») і походило від давньофранцузького слова *trechier* (у середньофранцузькій – *trickier*, а пізніше – *tricher*) – “to cheat” («обманювати»), яке, можливо, утворилося від похідного слова народної латинської мови **trectiāre/*tractiāre* від латинського *tractāre* – “to handle” («робити руками») [7]. У деяких етимологічних словниках порівнюються французьке *tricher* зі значенням “cheat, beguile, deceive” і старофранцузькі *trie/tier, trecher*; проводиться паралель з італійським *treccare* – “to cheat”, провансальськими *tricharia* – “treachery”, *trichaire* – “a traitor”, *tries or trigs* – “a trick”, висувається думка про можливе походження лексеми з прагерманської мови: від середньовірногонімецького *trecken* “to push, also to draw, pull” – «штовхати, тягнути» (звідси – сучасне *to entice*), що порівнюється з нідерландськими *trekken* “to draw, pull, tow” і *trek* “a draught” – «тяга, протяга», а також зі словом *trick*. *Treachery* і *trickery* вважаються варіантами одного й того самого слова, хоча лексема *treachery* набула сильнішого смислу [7].

Походження лексеми *treason* (“a betrayal of the government, or an attempt to overthrow it”), так само, як і *betray*, пов'язується

з латинським *tradere*, що мало значення “to hand over, to hand on, to deliver” – «передавати». Латинське *traditiōnem* (форма акузатива від *trāditiō*) увійшло в старофранцузьку та середньофранцузьку як *raison* (або *-un*), звідки походять середньоанглійські *traisoun, treisun, tresun* і сучасне *treason* [7].

В інших джерелах зазначається, що від італійського *tradire* утворилося слово *traditor*, у французькій – *traître*, в англійській – *traitor* («зрадник»); а від французьких *trahir* і *trahison* – англійські *treachery, treason* [7].

Лексема *perfidious* – “faithless, treacherous” походить безпосередньо від латинського *perfidiosus* – “treacherous” (також лат. *perfidia* – “treachery”, лат. *perfidus* – “faithless – one that goes away from his faith”), а власне латинська лексема утворюється зі складників *per* – “away” – «на віддалі» (порів. у санскриті *parā* – “from”) і *fides* – “faith” – «віра» [7].

Лексема *adulterate* походить від латинського *adulterāre* (лат. **adalterāre*: *ad* – “to” + дієслово від *alter* – “other, different”), що мало значення “to alter” – «змінювати», звідси похідні значення: “to corrupt” – «псувати», → “to seduce a woman” – «спокушати жінку» → “to commit adultery” [7].

Таким чином, ключові лексеми на позначення зради в обох мовах є запозиченнями з інших мов. Первісне значення української лексеми *зрада* було пов'язане з мовленнєвою діяльністю, що завдавала шкоди людині; етимологічний аналіз англійських слів уможливує висновок про те, що поняття про зраду в англійській свідомості пов'язувалося з актом передачі чогось комусь (*betrayal, treason*), рухами руками (*treachery*), віровідступництвом (*perfidy*), зміною (*adultery*).

Висновки. У результаті проведеного дослідження нам вдалося здійснити етимологічний аналіз семантичних ознак концепту ЗРАДА в українській та англійській мовах і встановити, що семантична структура концепту ЗРАДА складається з таких сем: державна, політична зрада; доносити, ошукувати, шахраювати, розкривати секрет, свідчити неправдиво (обманювати), хитрити, обмовляти; зраджувати любовні стосунки, спокушати, маніпулювати; зраджувати (порушувати закон, не дотримувати обіцянки) і т. ін. Кожна сема ідентифікується низкою семантично поєднаних лексичних одиниць, які є мовним вираженням досліджуваного концепту.

Перспективи подальших досліджень можуть полягати у вивченні специфічних і загальних компонентів концепту ЗРАДА в українській і англійській мовах.

Література:

1. Алексеев М. Концепт «мать» в синхронной динамике языковой картины мира. Грани слова: сб. науч. статей к 65-летию проф. В.М. Мокиенко. М., 2005. С. 415–422.
2. Бадина К. О некоторых особенностях реализации национальной концептосферы традиционной культуры (на материале русских и английских народных баллад). Наука и современность–2010: сб. материалов II Международной научно-практической конференции. Новосибирск, 2010. Ч. 3. С. 88–94.
3. Мазепова О. Мовна концептуалізація внутрішнього світу людини в перському лінгвоментальному просторі: дис. на здоб. наук. ступ. д-ра філол. наук: 10.02.13 – мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2016. 482 с.
4. Молодичук О. Мовностилістичні засоби концепту кохання/зрада в українських народних баладах. Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: збірник наукових праць / відп. ред. Г. Мартинова. Умань: Візаві, 2013. Вип. 4. С. 81–89.

5. Скородумова Н.. Этические концепты «верность» и «предательство» в английском языковом сознании. Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Аспирантские тетради: научный журнал. Спб., 2007. № 22(53). С. 206–211.
6. ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О. Мельничука. К.: Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
7. EDEL: Etymology Dictionary of the English Language. URL: <https://www.etymonline.com/word/betray>.

Ясногурская Л. М. Этимологический анализ семантических признаков концепта ПРЕДАТЕЛЬСТВО/BETRAYAL/TREASON/TREACHERY/PERFIDY/ADULTERY в украинском и английском языках

Аннотация. Статья рассматривает вопросы изучения понятия «концепт» в современной лингвистике, проводит этимологический анализ семантических признаков концепта ПРЕДАТЕЛЬСТВО в украинском и английском языках. Акцент ставится на сложности реконструкции концептов и объективной проблематичности их изучения. Отмечается экстралингвистичность феномена понятия «концепт» и концепта ПРЕДАТЕЛЬСТВО в частности, что привлекает внимание ученых в рамках категории морали. На примере концепта ПРЕДАТЕЛЬСТВО рассматриваются возможности перспектив анализа соотношения концепта с такими объектами лингвистического анализа, как слово, образ, вербальный символ, синонимизация его вы-

ражения, парадигматические связи и тому подобное. Подчеркивается, что сегодня можно утверждать, что концепт ПРЕДАТЕЛЬСТВО принадлежит к ключевым концептам украинской культуры.

Ключевые слова: концепт, лингвистика, предательство, языковое мировоззрение, исследование.

Yasnohurska L. Etymological analysis of the semantic features of the concept BETRAYAL/TREASON/TREACHERY/PERFIDY/ADULTERY in Ukrainian and English

Summary. The article examines the study of the notion “concept” in modern linguistics, conducts an etymological analysis of the semantic features of the concept of BETRAYAL in Ukrainian and English. The emphasis is placed on the complexity of reconstructing concepts and the objective difficulties of their study. The extralinguistic nature of the phenomenon of the notion “concept” and the concept of BETRAYAL in particular is noted, which draws the attention of scientists within the category of morality. The example of the concept of BETRAYAL examines the possibilities of prospects for analyzing the relationship of the concept with such objects of linguistic analysis as the word, image, verbal symbol, synonymization of its expression, paradigmatic links and the like. It is emphasized that today the concept of BETRAYAL belongs to the key concepts of Ukrainian culture.

Key words: concept, linguistics, betrayal, linguistic worldview, research.